

Penultimate manuscript published in *Élet és Irodalom (ÉS)* vol. LX no. 50 (Dec 16, 2016), p. 12, also available at <http://www.es.hu/cikk/2016-12-16/varga-peter-andras/megjegyzes-.html> Deposited in the [real.mtak.hu](http://www.real.mtak.hu) depository under Open Access obligation. Copyright by Peter Andras Varga and/or publisher. All rights reserved, scientific use only!

Egy filozófiatörténet-írási megjegyzés Tózsér János József Attila-kritikájához

„Nyilván helytelen minden olyan kritika, mely egy bizonyos filozófiai rendszer szempontjából itéli meg a filozófia történetét. A középkorban némelyek mély sajnálkozással gondoltak Platonra, merthogy nem ismerte a nála később élő Aristoteles filozófiáját; körülbelül ilyenféle itelkezés az is, mely egy bizonyos filozófiai rendszer álláspontjához és gondolatköréhez mér minden egyéb filozófiai törekvést.” Mindezek fényében talán megbocsátható, ha Tózsér János legutóbbi vitacikkének (*ÉS*, 2016. nov. 11.) olvasójában az a nyugtalanító gondolat támad, miszerint József Attila esetleg mégsem tehető felelőssé azért, hogy nem lehetett egy mai egyetemi metafizika és elmefilozófia óra hallgatója, legalábbis kevésbé célravezető versét efféle szemináriumi dolgozatként olvasnunk. Elvégre, legalábbis egy lehetséges másik filozófiatörténet-írási koncepció szerint, a „bírálat helyes szempontja az, ha nem kívülről, heterogén szempontból nézzük a filozófiai rendszereket, hanem önmagukból merítjük megítélésük mértékét; nem egy bizonyos rendszer igazságaihoz mérjük azok igazságtartalmát, hanem mindegyiknél azt vizsgáljuk, hogy a filozófus következetes-e önmagához: azaz nem jut-e sehol ellenmondásba önmagával s sikerült-e neki szerves egységbe hozni gondolatrendszere különböző elemeit.” Ha itt esetleg a logikai konzisztencia, sőt általában véve a rendszer fogalmainak a mai analitikus filozófiában bevett nézetektől radikálisan különböző elgondolásaira gondolunk (akár vö. Tverdota György: *Kínos viviszekció*, *ÉS* 2016.nov.25. nyomán), akkor József Attila logikából szerzett érdemjegyét talán felfelé kerekíthetnénk, azaz megkockáztathatjuk, hogy a költő sikeresen valósította meg gondolatainak az általa megcélzott értelemben történő konzisztens rendszerbefoglalását, s eképpen a filozófiai elemzés által kiállított bizonyítványa mégsem lesújtó. Az érem másik oldala egyébként az, hogy a filozófia – különösen a múlt századfordulón – magáénak vallotta a világnézet megalkotásának és argumentatív diszkutálásának feladatát, legalábbis a kortársak, azt hiszem, hasonló intenzitású felháborodással fogadták volna, ha egy „életfilozófia” – melyet, tegyük fel, József Attila proponált a versében – cáfolatát valaki Tózsérhez hasonlóan ekként végzi el: az „amolyan szellemi gyermekbetegség, melyen éppúgy jó hamar és gyorsan átestni, mint a mumpszon...”, avagy egy filozófián kívüli utalással a „kamasz (főként emós) lányok és fiúk” hasonló gondolataira. Legalábbis ezt írták: „Nem kevésbé fontos annak megítélése, mennyire járultak hozzá egy filozófus gondolatai valamely filozófiai fogalom tisztázásához, valamely világfölfogás vagy életnézet kialakításához [...]”

A fenti idézetek egy József Attilától kulturálisan és időben talán nem oly távol álló filozófiatörténet-írási koncepcióból származnak, nevezetesen a manapság inkább csak filozófiai szakfordítóként ismert Szemere Samu (1881-1978) „A filozófia történetéről” című dolgozatából, amelyet a tanárának, Alexander Bernátnak

szentelt *Festschrift*-ben jelentetett meg (Budapest, 1910, 209. o.), így éppenséggel nem lenne igazságtalan, ha József Attila vélemezett filozófiai teljesítményeit egy ilyen jellegű filozófiatörténet-írási koncepció alapján ítélnénk meg (figyelmen kívül hagyva most azt a figyelmen kívül hagyhatatlan poetológiai kérdést, hogy egy filozófiai vers közvetlenül kezelhető-e filozófiai szöveggént, illetve azt a hasonlóan zavaró tudományelméleti kérdést, miszerint bármely filozófiai elemzésnek mi is az irodalomtudományi helyiértéke). Egyébként Szemere Samu „a történéseket éber szemlélő bölcs személyiségét”-t az éppen e folyóirat hasábjain megjelent nekrológ (*ÉS* 1978.máj.13., XXII/19., 2. o.) azonosította a „homo philosophus” magatartásával; és a fenti idézetekből kibontakozó, az adott filozófiai teljesítmény immanens és saját kontextusában történő megértésére törekvő filozófiatörténet-írás kétségkívül kortalan népszerűségnek örvend (mintha Tverdota György érzékeny írásának „eszmetörténeti megközelítése” mögött is annak egy formája rejlene).

Tózsér János minderre persze azt válaszolhatná, a filozófiatörténet-írást éppen az kell jellemezze, hogy a történeti szövegeket igazságigénnyel olvassa a mai filozófiai álláspontunk vártájáról, hiszen a filozófia specifikus igazságigénye a külső instanciákra tekintettel nem lévő kritikában rejlik. Feltételezett viszontválaszának negatív része szerintem megfontolandó, pozitív tartalmához azonban érdemi megkötetéseket fűznék. A Szemere Samu megjegyzései által körvonalazott ún. immanens kritika módszertanának Achilles-sarka valóban egyfajta történeti relativizmus, azaz annak veszélye, hogy elveszítjük a vizsgált szöveg filozófiai jellegét, s a filozófiatörténet egy értelmiségi-tudományos műfaj pusztá leíró történetévé, avagy *horribile dictu* irodalomtörténetté válik. Ez az átalakulás *deskriptív* szempontból mindenképpen veszteség lenne, hiszen szem elől tévesztenénk, hogy szerzőink filozófusként általános igazságérvénnyel rendelkező állításokat kívántak tenni (ismét csak jótékony zárójelben hagyva azt, hogy tekinthető-e József Attila egy ilyen szerzőnek). Enélkül egyébként a filozófia Szemere által is invokált egzisztenciális relevanciája is nehezen lenne elképzelhető (de még a világnézet-filozófiák mélyén is valamiféle, például transzcendentális univerzalitás-igény rejlik, amennyiben tényleg filozófiák kívánnak maradni). Ezen kritikai megjegyzés egy szofisztikáltabb formája talán az, hogy a filozófiai szöveg explicit vagy implicit hivatkozásai a történeti filozófus elődök gondolataira – ami nélkül a filozófia mint egységes gondolati tradíció aligha képzelhető el – maga is ezen történeti gondolatok valamiféle érvényességigényéből táplálkozik s mint ilyen legitimálja a szöveg hasonló használatát (ami akár a gondolati líra darabjaira is kiterjeszthető).

A tózséri filozófiatörténet-használat azonban eközben szem elől téveszti a filozófiatörténet az igazságvonatkoztatottsággal (a filozófiai relevanciával) szembeni másik pólusát, nevezetesen a vizsgált szöveg idegenségét, történetiségét. Az, hogy a filozófiatörténet-írásnak az antikvarianizmus (a filozófiai irrelevancia) és az anakronizmus (a történeti irrelevancia) csapdái közt átvezető keskeny utat kell keresnie – erre a két veszélyre folyamatosan reflektálva s azokat fogalmilag közvetítve –, nos ez a megállapítás ilyen általános formájában aligha több, mint egy hermeneutikai közhely, habár megmagyarázhatja a másik pólus fontosságát kiemelő, Szemere által is példázott filozófiatörténet-használati módok iránti vonzódásunkat, sőt konkrét esetünkben egy hasznos gyakorlati tanács megfogalmazására is lehetőséget adhat: Ha az elemzendő szöveg tekintélyes részei elemzési jelentőséggel nem rendelkeznek,

például pusztán „retorikai petárdák”nak tűnnek (sőt végül minden azonosítható „filozófiai gondolatfoszlány” „retorikai-poétikai eszköz”-zé degradálódik, amint az Tózsér második „metareflexió”-jában elhangzik), azaz ha egy kanonikus szöveg csak ilyen kis arányban bizonyul hasznosíthatónak, akkor esetleg nem magában a szövegben, hanem az elemzési módszerben érdemes keresnünk a hibát. A filozófia radikális kritikai pozíciója inkább csak a filozófia kollektív alanyának privilégiuma, gyarló szövegértelmezőként érdemes inkább a hermeneutikai jóindulatot gyakorolnunk.

A botránnyal jellegű kijelentés eképpen talán egy megfogalmazásbeli pontatlansággá szelídülhet: „az *Eszmélet*ben szereplő filozófiai tartalmak közhelyesek és/vagy inkonzisztensek” – az analitikus elmefilozófia és metafizika számára. Ezt azért tartom szükségesnek kiemelni, mert az így pontosított állítás – s ez elsikkadni látszik a Tózsér cikke körül kialakult vitában! – *értelmes* (elvégre elképzelhető, hogy a szóbanforgó vers mély filozófiai felismeréseket, de legalábbis termékeny ösztönzéseket rejtene magában az adott filozófiai irányzat művelői számára), sőt kifejezetten *figyelemre méltó*. Utóbbi minősítést nem csak Tózsér János az analitikus filozófia ezen irányzatainak meghonosításában és művelésében végzett kiemelkedő munkája támasztja alá (ezt sem szabad, hogy elhomályosítsa Tózsér vonzódása az *agent provocateur* szerepköre iránt), hanem a kortárs analitikus filozófia azon igénye is, miszerint, amint éppen egy Tózsér által is jegyzett írásban fogalmaztak, „az analitikus filozófia az egyetlen olyan kortárs filozófiai mozgalom, amely a klasszikus filozófiai problémákkal abban az értelemben foglalkozik, hogy megoldást igyekszik találni rájuk” (*Kellék*, 2005, 27-28, 69. o.). Ez a megjegyzés *metafilozófiai* állításként egy heves vitát robbantott ki a magyar filozófiai szakfolyóiratokban, amit egy évtized távlatából visszatekintve talán úgy summázhatunk, hogy a kortárs filozófiai irányzatok közül az analitikus filozófia kétségtelenül hajlamos önmaga abszolutizálására, de időközben a nemzetközi trendekhez illeszkedve örvendetes módon itthon is szaporodnak a filozófiai irányzatok közti dialóguskísérletek és a közös történeti gyökerek feltárására irányuló erőfeszítések – miközben persze nem áll rendelkezésünkre egy *sub specie aeternitatis* megfogalmazott metafilozófia ezen vita eldöntésére (s eképpen a „filozofikusság” mértékének meghatározására sem). Ennyiben a tózséri kategorikus kijelentés rejtett hipotetikus része tehát az analitikus filozófia relevanciájába vetett metafilozófiai meggyőződés, s – ha ebben a meggyőződésben valamennyire osztozunk – az valóban közlésre érdemes lehet, hogy egy adott vers ezen pozíció számára filozófiailag nem hasznosítható, sőt még abban is egyetértünk Tózsérrel, hogy ez a felismerés – ha más nem, tekintettel az analitikus filozófia *de facto* intézményi pozíciójára a mai (magyar) filozófiai életben – nem hagyhatja érintetlenül az irodalmi kánon egyes darabjainak filozofikusságáról folyó diszkussziót. A *filozófiatörténet-írás* szempontjából azonban az analitikus filozófia primátusának fenti igénye, amennyiben az a Tózsér József Attila-kritikájának konklúziójához hasonló megfogalmazásokban ölt testet, rendkívül problémásnak tűnik – a részletezett elvi megfontolások mellett egy másik veszély miatt is: Félő ugyanis, hogy a József Attila felett kimondott ilyen ítélet, azaz a filozófia önként vállalt dialógusképtelensége a magyar kulturális kánonnal, nem József Attilára, hanem a hazai filozófiára hullana vissza.

Varga Péter András

filozófiatörténész (MTA BTK Filozófiai Intézet)